

A kolozsvári egyetem szerepe a magyar jogbölcseleti gondolkodás megújításában

Szabadfalvi József

egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar,
Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék
E-mail: szabadfalvi.jozsef@law.unideb.hu

Összefoglalás. A tanulmány célja, hogy áttekintse, milyen szerepet játszott a kolozsvári egyetem a magyar jogbölcseleti gondolkodás megújításában. Ennek jegyében bemutatásra kerül Jenei Viktor, Werner Rudolf, Somló Bódog, Moór Gyula, Horváth Barna, Bibó István, Szabó József Kolozsvárhoz kötődő munkássága.

Kulcsszavak: magyar jogbölcseleti gondolkodás, kolozsvári egyetem, Werner Rudolf, Somló Bódog, Moór Gyula, Horváth Barna, Bibó István, Szabó József

Abstract. The role of the University of Kolozsvár in renewal of Hungarian legal philosophical thinking

The purpose of this study is to review the role of the University of Kolozsvár in renewal of Hungarian legal philosophical thinking. So that will be presented the activity of Viktor Jenei, Rudolf Werner, Bódog Somló, Gyula Moór, Barna Horváth, István Bibó, József Szabó in Kolozsvár.

Keywords: Hungarian legal philosophical thinking, University of Kolozsvár, Rudolf Werner, Bódog Somló, Gyula Moór, Barna Horváth, István Bibó, József Szabó

Prológus. Az egykori Magyarország második tudományegyeteme 1872-ben kezdte meg működését Kolozsvárott. Erdély sok évszázados törekvése volt az intézmény megalapítása, mely egyfajta ellensúlyt képezett a fővárossal szemben. Különös érdekességgént említhető meg, hogy az új intézmény létrehozásában a korszak emblematis magyar jogbölcselethe is részt vett. Ferenc József a törvényhozás utólagos jóváhagyásának reményében – a neves jogtudós – Pauler Tivadar vallás- és közoktatási miniszter előterjesztésére 1872. május 29-én döntött az egyetem felállításáról, egyben elrendelte a tanszékekre való pályázatok kihirdetését is. Az egyetem a későbbiekben ezt a napot tekintette az alapítás időpontjának, nem pedig Trefort Ágost, az új miniszter által az ősz folyamán benyújtott, majd

a parlament mindkét háza által elfogadott törvény király általi szentesítésének (1872. október 12.) a napját.

Az egyetemi szintű képzés és tudományművelés decentralizálásának jelentős korszaka kezdődött el ezzel, melyet 1912-ben a debreceni, illetve pozsonyi székhelyű újabb egyetemalapítások követtek. A néhány év múlva bekövetkező háborúvesztés, majd pedig a trianoni határok meghúzása Kolozsvár és Pozsony egyetemeinek – rövid budapesti kitérővel – Szegedre, illetve Pécsre való „menekülését” eredményezte, mivel az új szlovák, illetve román állam nem tartott igényt szolgálataikra. A székhelyváltás a tanári kar távozását is jelentette. 1940-ben, a második bécsi döntés következtében Észak-Erdély részeként Kolozsvár ismét magyar fennhatóság alá került. Az 1881-től Ferencz Józsefről elnevezett – a nevet Szegeden is megőrző – tudományegyetem és annak jogi kara az alapítás székhelyére visszaköltözött. A repatriálása közismert történelmi tények hatására csak a második világháború végéig tartott. E tanulmány eddig kíséri figyelemmel a jogbölcselet művelésében a kolozsvári székhellyel működő jogtudósok tevékenységét.

Kezdetek. A kolozsvári egyetem szervezete az alapításkor igazodott a kor szokásaihoz, így már az induláskor ott találjuk a négy klasszikus fakultás között a jog- és államtudományi kart. A fakultás kezdetben 12 tanszékkal működött, majd fokozatosan 16-ra nőtt a katedrák száma. A jogbölcselet oktatásának megszervezése és megalapozása Jenei Viktor (1840–1887) nevéhez kötődik, aki 1872 és 1887 között a jogbölcselet mellett többek között a jogi enciklopédia nevű tárgyat is előadta.¹ Az utókor semmilyen jelentősebb elméleti tárgyú művét nem ismeri. Jeneit a jogbölcselet oktatásában 1888-tól Werner (Rezső) Rudolf (1838–1907), a kassai jogakadémiáról érkező jogtanár követte, aki 1905-ig töltötte be a katedrát.² Munkásságát tekintve Friedrich Adolph Schilling észjogi felfogását követte, akinek fő művét magyar nyelvre is lefordította.³ Néhány évvel később – 1875-ben –

1 Jenei Viktor (Marosvásárhely, 1840. december 23. – Budapest, 1887. október 8.) 1859-től 1861-ig ösztöndíjjal Bécsben mérnöki tanulmányokat folytatott. 1861–1862 között Marosvásárhelyen – Dosa Elek tanítványaként –, majd 1862-től 1865-ig a pesti egyetem jogi karán tanult. 1868-ban avatták a jog- és államtudományok doktorává. A kolozsvári tudományegyetem felállítását követően 1872-től haláláig a kolozsvári egyetem „észjog, encyclopaediai és protestáns egyházjog” tanszékének (1872–1874), majd a nemzetközi jog tanszékének (1875–1887) rendes tanára volt.

2 Werner (Rezső) Rudolf (Kalocsa, 1838. július 12. – Budapest, 1907. április 15.) Kalocsán folytatott teológiai tanulmányait követően 1859-ben iratkozott be a budapesti egyetem jogi karára. 1865-ben jogi doktorrá avatták, és ugyanabban az évben az újonnan megnyílt pécsi püspöki jogi lyceumban segédtanárként helyezkedett el. 1866-ban rendkívüli, 1869-ben pedig rendes tanári kinevezést kapott a bölcseleti és jogtudományok előadásával megbízott tanszékre. 1873-tól a kassai királyi jogakadémia tanára lett. 1888-tól nyugdíjazásáig a bölcseleti jogtan, a jogtudományi enciklopédia és a tételes nemzetközi jog egyetemi tanára volt a kolozsvári egyetemen. A jogbölcseleten kívül a büntetőjog területén is otthonosan mozgott. 1899-ben véleményes jelentést írt Somló Bódog habilitálási értekezése tárgyában. 1905-ben nyugállományba vonult, utána Budapestre költözött.

3 Vö. Schilling 1869. További kiadások módosított címen: *A bölcseleti jogtudomány kézikönyve*.

szükségét érezte, hogy az eredeti opusból hiányzó történeti áttekintés megírásával kiegészítse annak hiányosságát, amit a jogtanuló ifjúság számára mint jogbölcséleti tananyagot ajánlott föl. Ezt később az eredeti műhöz csatolva, majd külön is megjelentette. Werner nagy hatású műve – mely 1875 és 1903 között öt kiadást ért meg – a hazai jogi oktatásban az idő tájt tan- és kézikönyvként használt elméleti-történeti alpmunka volt.⁴ Ehelyütt érdemes megemlíteni, hogy a kolozsvári egyetemen 1912 és 1915 között a jogi kar első büntető-eljárásjogi professzoraként tevékenykedő Finkey Ferenc nevéhez fűződik a magyar jogirodalom következő, korszakos jogbölcsélet-történeti monográfiájának megírása, mely nyomtatásban 1908-ban egy neves budapesti kiadó gondozásában látott napvilágot.⁵

A jogbölcsélet művelésének élvonalában. Az elmúlt századforduló és az azt követő időszak jelentős változást hozott az európai, illetve a magyar jogbölcséleti gondolkodás történetében. A kontinensen ekkoriban formálódó neokantiánus jogfilozófia végleg háttérbe szorította a hagyományos természetjogi (észjogi) és a korabeli pozitivisták megközelítéseket. A magyar jogbölcséleti gondolkodásban Somló Bódog (1873–1920) volt az a jogtudós, akinek a kolozsvári egyetemhez köthető viszonylag rövidre szabott alkotómunkássága révén lehetővé vált a korábbi fejlődésbeli fáziskésés felszámolása és az akkoriban élenjáró újkantiánus jogfilozófiai gondolkodás hazai megalapozása.⁶

Összehasonlító tekintettel a tételesjogi intézményekre. (Ford.: Werner Rudolf) Franklin Társulat, Budapest, 1874², 1880³. (A mű eredetileg 1859-ben és 1863-ban két kötetben jelent meg Lipcsében *Lehrbuch des Naturrechts oder der philosophischen Rechtswissenschaft* címen.)

4 Lásd Werner 1875, 1881², 1892³, 1900⁴, 1903⁵. (A második kötet már alcím nélkül került kiadásra. Az 1881-ben megjelent kötetben a szerző Werner Rezső néven szerepel.)

5 Finkey 1908. (Finkey jogbölcséleti munkásságáról lásd bővebben: Szabadfalvi 2014a.)

6 *Somló Bódog* (Pozsony, 1873. július 21. – Kolozsvár, 1920. szeptember 28.) Gimnáziumi tanulmányait Zsolnán, Trencsénben és Temesváron végezte. 1891-ben a budapesti egyetem jogi karára iratkozott be, de egy szemeszter elvégzése után a kolozsvári karon folytatta tanulmányait, ahol 1895-ben jogtudományi, egy évvel később államtudományi doktorátust szerzett. 1896/97-ben egy-egy szemesztert töltött ösztöndíjas tanulmányokat folytatva Lipcsében és Heidelbergben. 1898 és 1903 között Budapesten a MÁV Központi Igazgatóságán fogalmazóként dolgozott. 1899-ben a kolozsvári egyetemen jogbölcsleletről, három évvel később politikatudományból magántanári habilitációt szerzett. 1900-ban részt vett a *Huszadik Század* folyóirat megalapításában. Három sikertelen próbálkozást (máramarosszigeti, pécsi és pozsonyi jogakadémiák) követően 1903-tól a nagyváradai jogakadémia politika, magyar közjog és enciklopédia tanára lett. 1905-től professzori kinevezést nyert a kolozsvári egyetemre, ahol jogbölcséletet és nemzetközi jogot adott elő. Az 1917-es tanévben a kar dékánjává választották. 1918 késő őszen a budapesti jogi karon kapott professzori kinevezést. Hosszú éveken keresztül volt a Társadalomtudományi Társaság titkára, majd alelnöke. 1920 őszen – negyvenhét éves korában – Kolozsvárott önkézeivel vetett véget életének. A Házsongárdi temetőben lelt végső nyugalmat. Temetésén Ravasz László református püspökhelyettes mondott felekezetekhez nem kötődő búcsúbeszédet.

Somló életét és tudományos pályafutását bemutató szakirodalomból a teljesség igénye nélkül lásd: Finkey 1908. 413–419.; Moór 1921; Moór 1926; Horváth 1930–31. 59–73.; Szabó I. 1955. 266–275., 360–384.; Seres 1970; Litván 1973; Sándor 1973. 357–377.; Litván 1977; Varga 1980; Nagy 1981; Szájer 1985; Nagy 1986; Kostyákné Vass–Pethő 1990; Szegő 1994; Zódi 1995; Kupa

Az ifjú Somló 1891 őszén a budapesti egyetem jogi karára iratkozott be, de egy szemeszter elvégzése után – a család Temesvárról Kolozsvárra való költözését követően – a kolozsvári egyetemen folytatta tanulmányait. Már joghallgatóként publikált a kolozsvári *Élet*, illetve *Erdélyi Híradó* című lapokban. Utóbbiban több fiatal értelmiségi társával együtt – így Kacsoh Pongrácz és Gratz Gusztáv társaságában – jelentek meg írásai. 1895 szeptemberében jogtudományi, egy évvel később államtudományi doktorátust szerzett. Eközben – 1895–1896 folyamán – egyévnyi, „szokásos” önkéntes katonáskodás, majd nyolchónapnyi kolozsvári ügyvédjelöltség után állami ösztöndíjjal Pikler Gyula tanácsára 1896 őszén a lipcsei, majd 1897 tavaszán a heidelbergi egyetemen folytatott tanulmányokat.

Somló kezdetektől fogva céltudatosan készült a tudományos pályára, melynek elengedhetetlen feltétele volt a magántanári habilitáció megszerzése. Az ambiciózus tudósjelölt 1899-ben a kolozsvári egyetemen kezdeményezte jogbölcseletről az eljárás lefolytatását. Kérelmének bírálói a kolozsvári kar szakmailag legilletékesebb professzorai voltak. Az ifjú tudós addig megjelent publikációit Werner Rudolf, a jogbölcselet, illetve Kuncz Ignác, a politika professzora méltatták.⁷

Somló pályája a naturalista (természettudományos) pozitívizmus és az evolucionizmus gondolatiságának jegyében indult. Szellemi gyökereinek tekintete ebben az időszakban a Spencer-féle individualizmust, a történelmi materializmust és a Pikler-féle jogbölcseletet. A pikleri belátásos elmélet továbbgondolásával szembesülhetünk a magántanári habilitáció alapját jelentő, 1898-ban megjelent *A nemzetközi jog bölcseletének alapelvei* című művében.⁸ Ekkori álláspontja szerint az államok „összeműködésük” során alkotnak nemzetközi jogot, és minden egyes nemzetközi jogelv célszerűségi megfontolás alapján fejlődik ki. Fontos megjegyezni, hogy már itt, a célszerűségi belátás magyarázata mellett megjelenik a hatalmi elem, mint a nemzetközi jog „alakulásának” meghatározó tényezője. Kuncz Ignác „szakbírálatában” megállapítja, hogy a jelölt „képes szaktudományának önálló művelésére; a tudomány sokat várhat tőle, és ő mai képzettsége mellett is bármely főiskolának díszére lehet a jogbölcseleti tanszéken”.⁹ Négy évvel később, 1903-ban – mint a nagyváradi jogakadémia tanára – magántanári képesítésének a „politikára” való kiterjesztését kezdeményezte.¹⁰ Kérelmének alapját – melynek bírálói a római jogász Kiss Mór és a közjogász Nagy Ernő professzorok voltak – a Társadalomtudományi Könyvtár második köteteként megjelent *Állami*

1998; Perecz 1998, 78–83.; Falus 1999; Szegvári 2004; Funke 2004; Szabadfalvi 2006, 227–241.; Schweitzer–Halász 2010; Szabadfalvi 2010; Kovács (szerk.) 2012. 132–134.; Funke 2012; Funke–Sólyom (Hrsg.) 2013; Szabadfalvi 2014a. 79–102.; Szabadfalvi 2014b. 53–67.; Szabó M. 2015. 462–471.

7 Werner 1899; Kuncz 1899.

8 Vö. Somló 1898.

9 Kuncz 1899. 11.

10 Kiss–Nagy [1903].

beavatkozás és individualizmus című műve képezte.¹¹ Könyvében a korabeli monopolkapitalista fejlődés velejárójának tekinthető fokozott állami szerepvállalás kérdésével foglalkozik, ami kikényszerítette a jog, az állam, a politika funkcióinak és intézményeinek újragondolását, s e tekintetben a spenceri beavatkozásellenes, individualista álláspont meghaladását. Somló szerint az állami beavatkozás nem mond ellent az alkalmazkodás természettörvényének. A természet rendjébe való „mesterséges” beavatkozást, így például a „jogalkotási cselekvőséget” is a természetes fejlődés eredményének tekintette. Mindezek a gondolatok jól mutatják, hogy Somló képes volt az őt egyébként lenyűgöző Spencer gondolatainak kritikus elemzésére, és megpróbált eredeti hangot keresve új utakat találni.

Tudományos-szakmai karrierje ezt követően lendült jelentősen előre. Mint nagyváradi jogakadémiai tanár 1905-ben meghívást kapott a kolozsvári egyetemről: a nyugdíjba vonuló Werner Rudolf professzori katedráját ajánlották föl számára. Így került vissza harminchárom évesen egykori alma materébe, ahol az első világháború végéig oktatta a jogbölcseletet és a nemzetközi jogot. A korszak bevett szokása szerint a frissen kinevezett professzor egy éven belül közzétette egyetemi előadásainak vázlatát. Az 1906-ban Kolozsvárott megjelent *Jogbölcseleti előadásai*¹² című művében már egy sor kérdésben a későbbi neokantiánus fő művét idéző fogalmak használatával találkozunk. Erre nagyon jó példa a jog fogalmának meghatározása, mely szerint „jog alatt azokat a szabályokat fogjuk érteni, amelyeket valamely társadalom legmagasabb rendű hatalma állít fel”.¹³ Egy évtizeddel később, az 1917-ben megjelent *Juristische Grundlehre*-ben annyiban árnyalja a hatalom e formáját, hogy annak speciális típusáról, a „jogalkotó hatalomról” beszél. Alaptanában ugyanakkor a hatalom (jog)szociológiai természetére vonatkozóan már nem találunk érdemi utalást, ezzel szemben a kolozsvári előadásokban külön fejezetet szentel ennek a kérdésnek.¹⁴ A jogbölcselet problémáinak tematizálása-kor a stammleri hatás valójában ezt követően válik igazán szembeszökővé.¹⁵

Somló 1911-ben egy korabeli német jogfilozófiai kongresszuson elhangzott előadásában teszi nyilvánvalóvá a jogbölcselet vizsgálódási problémáinak kifejtésekor a stammleri kiindulópont teljes elfogadását, ezzel megalapozva a neokantiánus szemléletmód hazai térnyerését.¹⁶ A szociológia és a jogfilozófia viszonyáról írt munkájában végleg szakít korábbi szociológiai pozitivisták megközelítésével, s a jogfilozófia két „kérdéskomplexumaként” beszél a „mi a jog?” kérdésének meg-

11 Somló 1903.

12 Somló 1906.

13 Somló 1916. 31.

14 Somló 1906. 40–77.

15 Stammler vonatkozó főművére (*Die Lehre von dem richtigen Recht*. Berlin, 1902) való hivatkozást lásd: Somló 1910a. 7–9.

16 Felolvasta az Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie II. kongresszusán, Darmstadtban, 1911. június 8-án. Előadása később nyomtatásban is megjelent: Vö. Somló 1910/11. 563–569. (Magyarul: Somló 1981. 179–183.)

válaszolásáról, vagyis a jog definiálásáról (itt még nem használja a „jogi alaptan” kifejezést) és a „jog értékelésének”, vagyis a jog helyességének problémájáról. Már itt hitet tett a neokantiánus felfogás egyik klasszikus alaptétele mellett, amikor azt állítja, hogy a szociológia a maga kauzális alapú ténykutatásával nem lehet segítségére sem a jog fogalmi meghatározásának, sem a helyes jog mértéke megállapításának, mivel a jog világában oksági összefüggések nem értelmezhetők.

A valódi neokantiánus fordulat a helyes jog kérdésköre kapcsán körvonalazódó saját álláspontja kialakításával veszi kezdetét.¹⁷ Ennek során leszámol korábbi naturalista felfogásával, és Stammler hatására a helyes jog kutatásában módszertani problémát vél fölfedezni. Somló vizsgálatai során abból az empirikus tényből indul ki, mely szerint az emberek bírnak a helyesség „érzelmével”. Az erkölcsi értékelésről azt vallja, hogy az lelki életünk „fundamentális ténye”, amelyet nem tudunk más tényre visszavezetni.¹⁸ A helyes cselekvés tartalma – meggyőződése szerint – sohasem lehet más, mint amit a pozitív erkölcs diktál.¹⁹ A jog helyessége vagy helytelensége mindig „egy pozitív erkölcsi mértéknek az alkalmazását jelenti”.²⁰ A helyes jog így az erkölcsös cselekvés alapesete, amely konkrét, társadalmi csoportonként ugyan változó erkölcsi tartalommal bírhat, de általános „érvényességi igénye” révén elégséges alapot nyújt ahhoz, hogy a jog helyességének mértéke legyen. A jog helyességének vizsgálata mind Stammlernél, mind Somlónál nem egy ideális jogrendszernek mint feltétlen mértéknek a felállítását jelenti, hanem egy olyan módszer keresését, amelynek segítségével a változó jogi tartalmat az objektív helyesség alapján lehet megítélni.

Élete főművének megírásához, mely egyben a neokantiánus fordulat igazi beteljesedését is magával hozta, 1912-ben látott hozzá. A nagy opussal kapcsolatos munkálatok minden idejét lefoglalta. A kézirat elkészülte alatt – mely bő négy évet vett igénybe – csupán egy terjedelmesebb tanulmánya, *A szokásjog* címen²¹ és két – Hans Kelsen és Julius Binder egy-egy művéről írt – recenziója jelent meg. A közzétett publikációk a *Juristische Grundlehre* előkészületének, illetve fölhasznált olvasmányélmények interpretációjának tekinthetők.

Egykori kolozsvári joghallgató tanítványa, Lukács György közreműködésével²² és Hans Kelsen ajánlásával 1917-ben német nyelven megjelent öt és félszáz oldalas monográfiája évtizedekre kötelezően hivatkozott szerzővé tette Somlót a nemzetközi jogfilozófiai irodalomban.²³ Felix Kaufmann, a neves pályatárs, egy 1924-es

17 Vö. Somló 1910b; Somló 1910a (Német nyelven: Somló 1909–1910); Somló 1910c; Somló 1911a; Somló 1910d; Somló 1911b (Német nyelven: Somló 1912); Somló 1913.

Somló értékefilozófiai írásai egybegyűjtve hozzáférhetők: Somló 1999.

18 Somló 1911b. 14.

19 Somló 1911a. 11., illetve Somló 1911b. 27.

20 Somló 1911a. 12.

21 Somló 1914.

22 Vö. Varga 1981. 35–37.

23 Somló 1917. (Második kiadás: 1927; újranyomva: Scientia Verlag, Aalen, 1973.) A szerző saját maga által készített kivonata: Somló 1920. (Újabb kiadás: Somló 1995.)

írásában a modern jogfilozófia sztenderd alapművének nevezte Somló munkáját.²⁴ A magyar jogfilozófiai irodalom mindmáig kivételes jelentőségű művében a kortárs kontinentális – főleg német – és angolszász jogelmélet egyaránt számottevő hatása fedezhető fel. A monográfia a korabeli jogdogmatikai fogalomelemzés nemzetközi mércével mérhető jelentős alkotásának számít. Somló művének legfőbb célja az volt, hogy a jog – tartalomtól független – a priori fogalmának és fogalmi elemeinek analitikus elemzését végezze el, amelyek minden jogszabály jogi mivoltának szükségképpen formális előfeltételei. Az általa művelt jogtudomány ilyenformán mint „léttudomány” (Seinswissenschaft) tölti be hivatását. Ez az apriorisztikus léttudomány olyan fogalmakat dolgoz ki, amelyek nélkül a jog nem képzelhető el. Míg Stammler a kanti módszert követve formális, a priori fogalmak segítségével kísérelte meg definiálni a jogot, addig Somló – korábbi jogszociológiai érdeklődéséből adódóan – nem törekedett a neokantiánus jogfilozófia marburgi iskolájára jellemző „tisztá” fogalomalkotásra. Számára a jog nem gondolkodási forma a tapasztalat kanti a priori ja mintájára, hanem csupán a változó jogi tartalmak a priori ját, a változó jogi jelenségek változatlan és maradandó elemeit jelenti.

Somló a klasszikusnak mondható módszert követve a jog „genus proximumát” igyekezett körbejárni, melynek során megállapítja, hogy mindez nem lehet más, mint a „szabály” fogalma, illetve annak nemei. Analitikus elemzése során hasonlítja össze az abszolút és empirikus, a különös és általános, a szankcionált és szankció nélküli szabálytípusokat. E fogalmi distinkció keretében a jogot empirikus-akarati jellegű normatív szabályként mutatja be, amely a „Sollen” világába tartozik, ugyanakkor a megvalósulás, a tényleges érvényesülés bizonyos fokát a jogi norma konstitutív elemei közé sorolja. A Stammler által alkalmazott és a neokantiánus jogfilozófiában később is általánosan követett gyakorlat szerint a jog „differentia specifica”-ja meghatározásaként a jogot módszeresen elhatárolja a többi normafajtától. Ennek kapcsán használja a „nomológia” (Nomologie),²⁵ vagy másképpen jogszabálytan elnevezést, mely a jogot megkülönböztető ismertetőjegyei alapján határozza meg és elemzi. Somló megállapítása szerint a jog végső differentia specificája a jog eredőjeként meghatározott „legmagasabb rendű hatalom”, mely képes „az emberek egy meghatározott körében rendszerint és más hatalmakkal eredményesebben érvényre juttatni a maga parancsait”.²⁶ A jogi norma sajátossága valójában különleges kibocsátójában keresendő, s ezt a hatalmat kell jogalkotói hatalomnak (Rechtsmacht) tekinteni.

24 Vö. Kaufmann 1924. 113–114. Nem véletlenül foglalkozik Andreas Funke 2004-es monográfiájában – többek között – Adolf Merkel, Karl Bergbohm, Ernst Rudolf Bierling, Karl Binding, Rudolf Stammler, Hans Kelsen társaságában az egyik legnagyobb terjedelemben Somlóval, mint az elmúlt századforduló és a 20. század elejének általános jogtanához (allgemeine Rechtslehre) kötődő jogi „Strukturtheorie” kiemelkedő képviselőjével. Vö. Funke 2004.

25 Somló a „Nomologie” fogalmat más értelemben használja, mint Thomas Holland vagy Jeremy Bentham, akiktől egyébként ezt a terminust átvette. Vö. Somló 1917. 66.; Zódi 1995. 118.

26 Somló 1917. 93.; Somló 1995. 23.

Somló jogkoncepciójának különlegességét és a neokantiánus szemléletmódon belüli eredetiségét az adja, hogy felfogása határozottan normativista, ugyanakkor nyilvánvaló szociológiai jellegzetességet is mutat. Álláspontja szerint a jog egyszerre normatív tételezés eredményeképpen létrejött szabály és egy empirikusan létező jogalkotó hatalom akaratmegnyilvánulása. A jogfogalom ennyiben tehát tapasztalati fogalom. A jog fogalmának ilyen relativista megközelítése szerint az alapfogalmak oly módon kötődnek a jog változó tartalmához, hogy ezeken a kereteken belül próbálják feltétlenségüket és általános érvényűségüket biztosítani.²⁷

Somlót könyve lelkes fogadtatása később arra ösztönözte, hogy hasonló alapossággal – túllépve korábbi kísérletén – még tökéletesebben dolgozza ki jogi értéktanát. Legkedvesebb kolozsvári tanítványához, Moór Gyulához írt leveleiben egy átfogó jogi értéktan megalapozása érdekében új etikai elmélet létrehozásának szükségességéről számol be, melynek megalkotása végett a figyelme ismeretelméleti kérdések irányába fordult.²⁸ Egyes vélemények szerint ez a kísérlet képezi Somló végképp befejezetlen, harmadik tudományos korszakát.²⁹ Érdemes itt utalni Somló 1916 nyarán Lukács Györgyhez írt levelére. Ebben arról olvashatunk, hogy a *Juristische Grundlehré*t követően, annak második kötete gyanánt tervezte néhány év múlva *Juristische Wertlehre* címen közzétenni annak folytatásaként a szisztematikus jogi értéktanát.³⁰ Valójában e mű elkészítésének előfeltételeként látott hozzá még Kolozsváron – amiről egykori naplójegyzetében is megemlékezik – önálló ismeretelméleti alapvetése (*Prima philosophia avagy a feltétlenségről szóló tan mint filozófiai alaptudomány*) megírásához.³¹ Ennek elkészülte után lett volna értelme a tudományosan megalapozott jogi értéktanát elkészíteni. 1917-ben ugyanakkor a kolozsvári kar dékánjává választották, ami megnehezítette az elmélyült munkát, majd 1918 késő őszén a háborús események, illetve a hazai politikai történések sodrában Budapestre költözött, ahol Jászi Oszkár és a későbbi miniszterelnök, Berinkey Dénes kezdeményezésére meghívták a pesti jogi karra a számára létrehozott általános jogtan és jogi enciklopédia tanszékre. A Budapesten töltött hónapok, az ott tapasztalt egyre elkeserítőbb morális és közéleti válságjelenségek végső elhatározásra sarkallták. 1920 szeptemberében a román csapatok által megszállt Kolozsvárra utazott, ahol a Házsongárdi temetőben édesanyja sírjánál önkezeivel vetett véget életének. Elutazása előtt vagyonát a Területvédő Ligára, könyvtárát és kéziratait pedig egykori tanítványára, Moór Gyulára hagyta.

27 A „kései” jogfilozófus Somló – bár más módszertani keretben – ennyiben megőrzi a „korai” szociológus szemléletének bizonyos elemeit. Egyes vélemények szerint így alkot egységes egészet az életmű.

28 Levelek Moór Gyulához. OSZK Kézirattár. Levelestár. 1912. szeptember 7.; 1916. október 8.; 1919. augusztus 17. (Hivatkozva Szegő Katalin. Vö. Szegő 1994. 12.)

29 Vö. Szegő 1994. 345.

30 Somló Bódog 1916. augusztus 5-én kelt levele Lukács Györgyhez. A levelet közli: Varga 1981. 35–36.

31 A csupán torzóként hátramaradt kézirat Moór hathatós közreműködésével 1926-ban *Gedanken zu einer Ersten Philosophie* címen jelent meg (vö. Somló 1926).

Negyvenhét évesen, alkotói ereje teljében – megtérve szeretett városába – döntött úgy, hogy a földi élet immár befejeződött számára. Tudósi nagyságát jól jellemzi a halálát követően megjelent nekrológban olvasható méltatás: „Európai tudás és látókör, boncoló elme, bölcsészeti alaposottság, szüntelen tépelődés és az igazság tükrözésében, finoman csillogó gondolatmunka, amely áttetszően világossá formálja a napfényre bányászott igazságokat – ezek voltak Somló Bódog szellemi életének jellemző vonásai.”³²

Somló meghatározó jelentősége a hazai jogbölcseleti gondolkodásban elvitathatatlan. Ő volt az első magyar jogfilozófus, aki a 19. század utolsó harmadában uralkodó – Pulszky Ágost és Pikler Gyula által fémjelzett – szociológiai, majd naturalista pozitívizmust képes volt meghaladni. Munkássága révén – melynek legfontosabb és leghosszabb korszakai Kolozsvárhoz, illetve a kolozsvári jogi karhoz kötődtek – az addig szűk, leginkább hazai körben ismert magyar jogfilozófiát az ország határain túl is ismertté tette. Neokantiánus indíttatású életművével – mely a német jogtudományban az 1870-es évektől meghatározó Begriffsjurisprudenzből kialakult „általános jogtan” (allgemeine Rechtslehre) és a 19. század közepétől Angliában a jogi modernizációt lehetővé tevő analitikai pozitívizmus sajátos szintézisét valósította meg – Európa-szerte közismertté vált. Az 1910-es évek elejétől ő lett – Horváth Barna, az ifjú pályatárs meghatározása szerint – a magyar jogfilozófia „repräsentativ man”-je, akinek elméletével a külföldi szakirodalom kiemelten foglalkozott.³³ Kortársai közül Rudolf Stammler, Adolf Merkel, Hans Kelsen, Josef Kohler, Felix Kaufmann, Walter Heinrich, Julius Binder, Alfred Verdross nagyrabecsülésüket fejezték ki a sokszor eredeti felfogást valló magyar jogtudósnak. Erről számos levél, hivatkozás és naplóbejegyzés is árulkodik.³⁴ Somló jelentőségét a nemzetközi jogirodalomban mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Németországban a főművének számító *Juristische Grundlehré*t az 1917-es megjelenést követően tíz évvel később újból, majd 1973-ban harmadszor is megjelenésre érdemesnek találták.

Somló Bódog legkedvesebb tanítványa. Kolozsvár és a magyar jogbölcseleti gondolkodás történeti folytonossága Somló halálával nem szakadt meg. A hazai jogbölcseleti gondolkodás 20. századi történetének formálódásában meghatározó szerepet játszó Moór Gyula (1888–1950) Somló tanítványaként, majd rövid ideig a kar professzoraként kötődött a kolozsvári jogi fakultáshoz.³⁵ A brassói születésű

32 Somló Bódog [nekrológ] 1920. 158.

33 Vö. Horváth 1923. 153.

34 Vö. Zódi 1995. 71. (21. lábjegyzet), 131. (116. lábjegyzet), illetve Funke–Sólyom (Hrsg.) 2013. 95–250.

35 *Moór Gyula* (Brassó, 1888. augusztus 11. – Budapest, 1950. február 3.). Egyetemi tanulmányait a kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán végezte. 1913-ban avatták „sub auspiciis Regis” a jogtudományok doktorává. Két hosszabb lélegzetű tanulmányutat tett Németországban 1912–1914 között. Halléban megismerkedett Rudolf

és középiskoláit is ott végző tehetséges fiatal számára természetes döntés volt, hogy egyetemi tanulmányait 1907 és 1911 között a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán végezze. Tanárai között olyan jelentős, illetve később azzá váló jogtudósok voltak, mint Ágoston Péter, Balogh Arthur, Boér Elek, Farkas Lajos, Kenéz Béla, Kiss Mór, Kolozsváry Bálint, Kolozsváry Sándor, Kosutány Ignác, Lukáts Adolf, Menyhárt Gáspár, Meszlényi Artur, Navratil Ákos, Óvári Kelemen és a számára legfontosabb – a későbbi atyai jó barát és mester – Somló Bódog, aki ekkor éppen a neokantiánus nézőpont hazai megalapozásán munkálkodott.

Moór szakmai pályafutása kezdetének legjelentősebb műve a *Stammler Helyes jogról szóló tana* című – eredetileg díjazott egyetemi pályamunkaként elkészült – kismonográfiája volt, melyet a Magyar Jogászegylet ülésén is „bemutatott” az érdeklődők számára.³⁶ Művében a kontinentális jogbölcseleti irányzatok közül az akkoriban egyre inkább hegemon helyzetbe kerülő újkantiánizmus alapító atyjának „helyes jog” koncepcióját veszi górcső alá. Moór az általa nagyra becsült német jogfilozófus elméletének szigorú kritikai elemzésével hívta föl magára a szakmai közvélemény figyelmét. Ezt követően 1912 tavaszán a kolozsvári egyetem ösztöndíjával féléves tanulmányutat tett Németországban, ahol a berlini egyetemen általános filozófiai és jogi előadásokat hallgatott, illetve Halléban megismerkedett Stammlerrel. Tudományos pályafutásának mérföldkövét jelentette ez a személyes találkozás. Somló mellett Stammler gyakorolta rá ekkoriban a legjelentősebb hatást, melynek

Stammlerrel, a kontinensen ekkor uralkodó neokantiánus jogfilozófiai irányzat megalapítójával. 1914-ben az eperjesi evangélikus jogakadémia tanára lett. 1917-ben jogbölcseletből Kolozsvárra habilitált. 1918 végén Somló Bódog maga mellé hívta a kolozsvári egyetemre, ahol a nemzetközi jog nyilvános rendes tanárává nevezték ki. A háborút követően Szegeden folytatta működését. A szegedi évek alatt (1921–1928) vált szűkebb szakterülete, a jogfilozófia első számú hazai képviselőjévé. 1925 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választották. 1928-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára kapott professzori kinevezést. A hazai tudós társaság 1942. május 15-én rendes tagjainak sorába emelte. A háborút követően, az 1945/46-os tanévre az egyetem Rector Magnificusaként tevékenykedett. Az 1945. novemberi választásokat követően a Nemzetgyűlés első ülésén az ország szellemi és közéleti vezető személyiségeinek fenntartott 12 hely egyikére képviselőnek választották. 1945 őszén a Magyar Tudományos Akadémia körül kialakult vita következményeként – a lemondott elnök helyébe – Moórt bízták meg „helyettes elnökként” az Akadémia ideiglenes irányításával. Az 1947. évi választásokon a Magyar Függetlenségi Párt (Pfeiffer-párt) jelöltjeként ismét bejutott a parlamentbe, de választási visszaélésekre hivatkozva párta mandátumait megsemmisítették. 1948. december 31-ével „végleges nyugállományba helyezték”. A Magyar Tudományos Akadémia 1949-es átszervezésekor politikai okokra hivatkozva kizárták a tagok sorából. Moór életét és tudományos pályafutását bemutató szakirodalomból a teljesség igénye nélkül lásd: Horváth 1930–31. 73–83.; Szabó I. 1955. 418–470.; Samu–Szilágyi 1985. 356–366.; Szájer–Tóth Ádám (szerk.) 1988; Szabó J. 1989. (Az eredeti német nyelvű szöveget Horváth Barna 1952-ben saját neve alatt tette közzé. Vö. Horváth 1952.); Szabadfalvi 1989. 7.; Paczolay 1989; Zsidai 1989; Solt 1994; Szabadfalvi 1994a; Szabadfalvi 1994b; Szabadfalvi 1995; *Aus dem Nachlass von Julius Moór / Moór Gyula hagyatékából* 1995; Perecz 1998. 83–86.; Szabadfalvi 1999a; Szabadfalvi 2001; Szabadfalvi 2014. 103–147.; Szabó M. 2015. 472–477.

36 Moór 1911a.

következményeként az első világháború előtt, a kolozsvári évek alatt, a helyes jog kérdéskörén túl terjedelmes tanulmányt szentelt a stammleri jog-, illetve társadalom-fogalom elemzésének.³⁷ Bár kezdetektől kritikával fogadta a stammleri elméletet, korai éveiben a neokantiánus kérdésfeltevésekben való elmélyüléshez mégis kiindulási pontnak, fogódzónak tekintette a hírneves német professzor tanait.³⁸

Moór tanulmányai befejezését követően az egyetemi végbizonyítvány megszerzése és a jogi doktorrá avatás között Bíró Balázs kolozsvári ügyvéd, egyetemi magántanár irodájában ügyvédjelölti gyakorlatot folytatott. Egyetemi tanulmányainak zárásaként 1913. május 2-án „sub auspiciis Regis” a jogtudományok doktorává avatták, majd ezt követően – a kolozsvári egyetem javaslatára – 1913 októbere és 1914 márciusa között állami ösztöndíjjal ismét tanulmányúton járt Németországban, ahol filozófiai és társadalomtudományi előadásokat hallgatott. Ezekben a hónapokban született meg, majd látott napvilágot a korabeli hazai esküdtszéki bíraskodás reformjával kapcsolatos nagylélegzetű német nyelvű tanulmánya.³⁹

A frissen végzett Somló-tanítvány számára az egyetemi-tudományos karrier volt igazán vonzó. Ennek érdekében az első világháborút megelőzően két ízben is megpályázta az eperjesi evangélikus jogakadémia által kiírt tanári álláshelyet. Második próbálkozását siker koronázta, így 1914. szeptember 1-jétől jogakadémiai nyilvános rendkívüli tanárnak nevezték ki a magyar büntetőjog, magyar büntető perjog és jogbölcselet tanszékére. A háborús események azonban közbeszóltak, a mozgósítások a frissen kinevezett jogakadémiai tanárt a harctérre szólították. A több mint négyéves – főképpen az északkeleti fronton teljesített – katonai szolgálat megakadályozta, hogy Eperjesen tényleges oktatói tevékenységet folytasson. A frontszolgálat közben alkalmanként lehetősége adódott, hogy figyelemmel kísérje a jogbölcseleti szakirodalom legújabb eredményeit. Ebben nagy segítséget nyújtott számára Somló, aki Kolozsvárról szakkönyveket – többek között az akkor megjelent *Juristische Grundlehre* című munkáját⁴⁰ –, valamint folyóiratokat küldött szellemi táplálékként egykori hallgatójának. A mester és tanítvány levelezéséből tudjuk, hogy Moór az olvasott szakmunkákról kritikai véleményt megfogalmazva számolt be professzorának. Amint azt a hadi események lehetővé tették – 1917 tavaszán – Somló közreműködése mellett folytatták le Kolozsvárott „jogbölcselet tárgykörből” magántanári habilitációs eljárását.

37 Vö. Moór 1911b; Moór 1912.

38 Talán az sem véletlen, hogy 1935-ben akkor avatták Rudolf Stammlert a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem tiszteletbeli doktorává, amikor Moór Gyula volt a jogi kar dékánja.

39 Moór 1914. (Moór pályája elején előszeretettel foglalkozott a büntető igazságszolgáltatással és az esküdtszékekkel kapcsolatos kérdésekkel. Az írás megszületésének előzményeképp Moór Vámbéry Rusztemmel is levelezésben állt, aki a szükséges szakirodalom földolgozásában segítségére volt ifjú kollégájának. Vö. Vámbéry Rusztem 1912. május 6-án kelt levele Moór Gyulának. MTAK Kézirattár Ms 1364/72.)

40 Moór terjedelmes levélben ad számot Somló főművének ismételt elolvasásáról. Az elismerés és nagybecsülés mellett hangot ad kritikai észrevételeinek is. (Vö. Moór Gyula 1918. április 18-án kelt levele Somló Bódoghoz. OSZK Kézirattár Levelestár.)

A háború befejezését követően Somló invitálására – aki Moór visszaemlékezése szerint „saját tanszékének megosztásával a kolozsvári egyetemen katedrához segítette” – alma materében folytatta pályafutását.⁴¹ E nem mindennapi gesztusnak köszönhetően Moór 1918. november 25-én a nemzetközi jog tanszékére nyilvános rendes tanári kinevezést kapott. Valószínűsíthető, hogy egyetemi pályafutása kezdetének kényszerű feltétele lehetett a nemzetközi jogi katedra elfogadása, hiszen tudományos érdeklődése és publikációi a jogbölcselet iránti affinitásról tanúskodtak. A harmincéves fiatalember így kerülhetett vissza egyetemi éveinek színhelyére mint egyetemi tanár.

A háború utáni kaotikus viszonyok ugyanakkor 1919 tavaszára végképp ellehetetlenítették az egyetem további működését, s a bekövetkezett változások az alma mater kényszerű „menekülését” eredményezték. Az intézmény Budapesten folytatta tevékenységét. A fennmaradt kari jegyzőkönyvek tanúsága szerint Moór feltehetően 1920 őszétől kapcsolódott be az újjászervezett egyetem, illetve a jogi kar munkájába. A „száműzött” egyetem – remélve a mielőbbi Kolozsvárra való visszatelepülést – az 1921. évi XXV. törvénycikk rendelkezése alapján „ideiglenes” jelleggel Szegeden nyert elhelyezést. 1921 késő őszétől Moór a Tisza-parti városban folytatta tovább tudományos pályafutását. Az ezt követően megjelenő munkáiban – a kolozsvári évek során megalapozott elméleti munícióra támaszkodva – a neokantiánus jogfilozófia alapkérdéseiből kiindulva próbált meg újszerű válaszokat megfogalmazni a kontinensen ekkorra már uralkodó irányzattá váló jogfelfogás keretei között. Alapvető törekvése volt, hogy összhangot teremtsen a jogfilozófia „örök” vizsgálódási tárgyai között. A jogbölcseleti szintézisre tett kísérlete hozta meg számára az igazi szakmai elismerést, aminek révén az 1920-as évek közepétől az ország első számú jogfilozófusaként tekintettek munkásságára. Nem ok nélkül nevezte Horváth Barna az 1920-as évek elején Moórt az „új magyar jogfilozófia” megteremtőjének.⁴² Moór újszerűsége „összefoglaló” szemléletmódjában öltött testet, melyet egyes kritikusai nem minden ok nélkül eklektikus fölfogásnak neveztek. Eredetiségét rendszerező tevékenységében, problémaérzékenységében, logikai módszerében, illetve szintézisre törekvésében kell keresnünk. Az általa kitűzött jogbölcseleti problémák közül számosat (a valóság és érték, a jog értékmérője, a jog fogalma stb.) a kor nemzetközi színvonalának megfelelő módon tárgyalt. Ezzel sikerült a két világháború közötti időszakban a magyar jogfilozófiát európai szinten művelnie, illetve tevékenysége révén a nemzetközi eredményeket a hazai jogtudomány és jogi oktatás számára közvetítenie. Jogbölcselete ugyanakkor jelentős befolyást gyakorolt kora magyar tételes jogtudományi irodalmára, mely egybevágott a jogfilozófia szerepéről és feladatáról vallott felfogásával.

41 Moór 1921. 18.

42 Horváth 1923. 153.

Az újrakezdés reménye. Valójában egy emberöltőnyi időnek kellett ahhoz eltelnie, hogy az „ideiglenesen” elhelyezett egyetem, visszatérve egykori székhelyére, a magyar jogtudomány és jogbölcselet történetében egy új, bár rövid korszakot magába foglaló működését megkezdje. Az újraindulás természetesen nem volt zökkenők nélküli. Ezt bizonyítja Horváth Barna (1896–1973) jogfilozófus példája, aki a szegedi jogi kar professzoraként – ekkoriban egy budapesti egyetemi katedrában reménykedve – a Kolozsvárra való költözést száműzetésként fogta fel.⁴³ 1944/45 fordulóján keletkezett önéletrajzi visszaemlékezésében erről így ír: „Mikor a kart áttelepítették Erdélybe, az újságok megírták, hogy hárman (beleértve engem is) lesznek a kivételek... De nekem mennem kellett. Abból a távoli provinciából nem zavarhattam meg a politikai és tudományos hűbérurak köreit, akik Magyarországot Budapestről hatalmukban tartották.”⁴⁴ A minden ízében budapesti kötődésű professzor, aki 1925-ben Moór Gyula közreműködésével habilitált Szegeden, majd 1929-től mentora tanszékét is megörökölve lett a jogfilozófia professzora, a tudományos vérkeringésből való kiesésként élte meg a kolozsvári éveket. Az itt eltöltött hónapokban jogbölcseleti tárgyú munkáin kívül társadalomtudományi, szociológiaelméleti, elsősorban a közvélemény vizsgálatával foglalkozó publikációi jelentek meg.⁴⁵ Utóbbi tárgykörben a kolozsvári egyetem kiadásában kismonográfiát is közzétett.⁴⁶

Az 1940-es évek elején – már túl az elméleti-módszertani útkeresésen – Horváthnak szembe kellett néznie szinoptikus (együttnező, egybevető, egybenező látásmód) jogelméletének a „valóságban” való alkalmazhatóságával. Az eddigi Horváth-kutatások egybehangzó véleménye szerint a szinoptikus módszer kidolgozását kell az életmű központi jelentőségű elméleti eredményének tekinteni.⁴⁷

43 *Horváth Barna* (Budapest, 1896. augusztus 25. – Hingham /Massachusetts, AEÁ/, 1973. március 3.). Egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán végezte. 1920-ban szerzett jogi doktorátust, majd a közigazgatásban helyezkedett el. 1925-ben Moór Gyula közreműködésével folyt le magántanári habilitációs eljárása a szegedi egyetemen. 1927 és 1929 között Bécsben, majd Londonban töltött hosszabb ösztöndíjas tanulmányutakat. 1929-től 1949-ig – Moór utódként – a jogfilozófia professzora volt a szegedi, illetve (1941 és 1944 között) a kolozsvári egyetemen. 1945-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választották. A háború után aktívan részt vett a politikai közéletben. A „fordulat évét” követően helyzete szakmai és politikai értelemben lehetetlenné vált, így 1949-ben családotul az Egyesült Államokba emigrált. 1950 és 1956 között a New York-i New School for Social Research professzoraként politikatudományt, nemzetközi jogot és jogfilozófiát adott elő. Tanított Zürichben, Bécsben, Berlinben, Freiburgban, Koppenhágában és Genfben. Nehéz anyagi körülményei arra késztették, hogy állást vállaljon az Amerika Hangja Magyar Osztályán, ahonnan 1964-ben vonult nyugdíjba. Külföldre távozását követően sohasem tért haza.

Horváth Barna életéről és munkásságáról a teljesség igénye nélkül lásd: Nagy 1985; Nagy 1993; Horváth 1993; H. Szilágyi 1995; Cs. Kiss 2001; Szabadfalvi 2003; Cs. Kiss 2006; Zsidai 2008a; H. Szilágyi 2010; Szabadfalvi 2014. 147–175.; Szabó M. 2015. 477–483.

44 Horváth 1993. 78.

45 A teljesség igénye nélkül lásd Horváth 1941b; Horváth 1942a; Horváth 1942b; Horváth 1943a.

46 Horváth 1942c.

47 Lásd e témakörben Zsidai Ágnes és H. Szilágyi István számos elemző munkáját.

Ezt maga Horváth is megerősíti *A jogszociológia útja* című 1941-ben közzétett tanulmányában.⁴⁸ Új szemléleti módszerét mindazonáltal a joggyakorlat, illetve a jogélet szempontjából „színtelennek” vélte, s úgy gondolta, elmélete igazolásául foglalkoznia kell a jogeset és jogtétel „küzdelmével”, vagyis azzal, hogy az eset egyedi körülményei miként „súrlódnak”, „horzsolódnak” a „merev, szigorú szabály, rideg, éles szegélyein”. E próbálkozásának eredményeképpen született meg 1942-ben a kolozsvári egyetem jogi kari aktájának könyvsorozatában *A géniusz pere* című munkája, melyben közismert történelmi perek rekonstruálása alapján kívánta ábrázolni a jog működését.⁴⁹ Horváth számára – miként az amerikai jogi realisták esetében – a per szimbolizálta leginkább a jog mibenlétét. Thurman Arnoldhoz hasonlóan a per és a dráma összefüggéseiről írva megállapítja, hogy közös bennük a „különösen megszervezett cselekmények” rendszere, illetve a konfliktushelyzetek sokasága. A per valójában nem más, mint egy „sűrített dráma”. Horváth e kérdéskör elemzéséhez kifejezetten – miként művének bevezetőjében is írja – az amerikai (új)realizmus hatására fogott hozzá, mely a jogban – a fentiekén túl – a „játék” és a „színház” elemét is látni véli. Legnagyszerűbb „szerepeink” a jog által „kiosztott” perbeli szerepek. Az egész nem más, mint – Arnold hasonlatát kölcsönözve – egy „óriási színház”, vagy a jog világára vonatkoztatva, „Circus Juris”. Horváth szerint a per az emberek mindennapi életében a konfliktusok kezelése során a drámai megtisztulás, a katarzis élményét biztosító szimbólummá, a jog jelképévé válik.

A kolozsvári évek alatt jelent meg, majd másfél évtizedes munkájának eredményeként, az *Angol jogelmélet* című hatalmas monográfiája.⁵⁰ Az 1943-ban a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában közzétett mű – mely a mai napig hézzagpótló és nélkülözhetetlen alapkötet a hazai jogirodalomban – az angol-amerikai jogi kultúra legfontosabb sajátosságainak bemutatása mellett áttekinti az angolszász jogbölcselet fejlődését a skolasztikusoktól kezdve a középkori és újkori gondolkodókön keresztül John Austinig, illetve az „újabb irányokig”, egészen az amerikai jogi realizmusig. Könyve megírásával Horváth rendkívüli tájékozottságról tesz tanúbizonyságot. Az angol-amerikai szakirodalom ilyen beható ismerete tette lehetővé számára, hogy a 20. századi magyar jogbölcseleti gondolkodás tradicionális, német-osztrák kötődéseit lazítva az angolszász jogtudományi szemléletmódot közvetítse a hazai jogi gondolkodás számára, ezzel új perspektívát teremtett a magyar jogelmélet további fejlődésének. Mindebből elsősorban tanítványai profitáltak, akik szárnypróbálgatásaik során az általa közvetített elméleti, módszertani kérdések továbbgondolásában jeleskedtek.

48 Horváth 1941a. 65–66.

49 Horváth 1942d. (Német nyelven: Horváth 1942e.)

50 Horváth 1943b.

*A szegedi(kolozsvári) iskola reménységei.*⁵¹ Horváth nemcsak tanítványokat nevelt, hanem figyelmet fordított arra is, hogy ifjú kollégái szakmai-tudományos előmenetelét egyengesse. A későbbi egyetemi karrier feltételét jelentő magántanári habilitáció során igyekezett segítségére lenni egykori tanítványainak. Így került sor az 1939/40-es tanévben Bibó István (1911–1979)⁵² és Szabó József (1909–1992)⁵³ jogbölcseletből lefolytatott habilitációs eljárásainak megindítására. A processzusra így emlékezik vissza az ügy körül bábáskodó professzor: „Bibó magántanári habilitációja az utolsó volt Szegeden, a Szabóé az első Kolozsvárott.

51 Vö. Szabadfalvi 1999b.

52 *Bibó István* (Budapest, 1911. augusztus 7. – Budapest, 1979. május 10.). Jogi tanulmányait a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán végezte, ahol 1933-ban a jogtudományok, majd egy évvel később az államtudományok „sub auspiciis gubernatoris” doktorává avatták. Rövid ideig ügyvédjelöltként tevékenykedett, majd a Budapesti Törvényszéken bírósági fogalmazógyakornoknak nevezték ki. 1938-tól az Igazságügyi Minisztériumba rendelték szolgálattételre, ahol 1944-ig a magánjogi, majd a magánjogi és közigazgatási ügyosztályon dolgozott. Legmagasabb rangja „miniszteri titkár” volt. 1940 nyarán a szegedi jogi karon jogbölcselet tárgykörből egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1941 májusában magántanári habilitációját a kolozsvári egyetemre helyezték át. 1946-ban nevezték ki nyilvános rendes egyetemi tanárrá a Szegedi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán a politika tanszékére. Ugyanebben az évben az MTA levelező tagjának választották. 1947-ben a Kelet-európai Tudományos Intézet „elnöki teendőinek helyettesként való ellátásával” bízták meg, s egyben kinevezték a Társadalomtudományi Intézet igazgatójává. 1950. szeptember 15-i hatállyal – minden indoklás nélkül – több professzortársával egyetemben fölmentették az évről-évre „rendelkezési állományba” helyezték. 1951 és 1957 között az ELTE Egyetemi Könyvtárában könyvtárosi beosztásban dolgozott. 1956-ban a Nagy Imre-kormány államminisztereként tevékenykedett. 1957 és 1963 között politikai fogoly volt, illetve börtönbüntetését töltötte. 1963-tól 1971-ig a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárosaaként dolgozott.

Bibó István életéről és munkásságáról lásd bővebben: Kenedi 1981; Huszár 1986; Ruzsoly 1992; Szabadfalvi 1995b; H. Szilágyi 1995b; Szabadfalvi 1996; Szabadfalvi 2002; Kovács 2004; Zsidai 2008b; Szabadfalvi 2011; Zsidai 2013.

53 *Szabó József* (Hódmezővásárhely, 1909. április 13. – Szeged, 1992. február 15.). Jogi tanulmányait a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán végezte, ahol 1932-ben summa cum laude minősítésű jog- és államtudományi doktorátust szerzett. Az egyetem elvégzését követően rövid ideig ösztöndíjként a szegedi jogi karon dolgozott, majd gyakorló jogászként tevékenykedett. 1940-ben bírói-ügyvédi vizsga letétele után törvényszéki bíró lett a Székesfővárosi Törvényszéken. Ezt követően hamarosan berendelték az Igazságügyi Minisztériumba, majd onnan – kérelmére – kirendelték a Közigazgatási Bírósághoz, melynek tanácsjegyzője lett. 1941-ben Kolozsvárott habilitált. 1947-ben egykori alma matere meghívta az alkotmányjogi tanszék élére. 1947 és 1949 között a jogbölcselet oktatásával is megbízták. Az 1948/49-es tanévben a kar dékánja volt. 1950-ben több professzortársával együtt „rendelkezési állományba” helyezték, majd sikertelen disszidálását követően két és fél év börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban rehabilitálták, majd a forradalom idején az összehasonlító alkotmányjogi tanszék, később a pénzügyi jogi tanszék élére nevezték ki. 1960-ban végleg nyugdíjba kényszerült. Másodszori rehabilitációjára 1990-ben került sor.

Szabó József életéről és munkásságáról lásd bővebben: Nagy (é. n.); Szabó J. 1993; Ruzsoly 1993; Szabadfalvi 1998; Szabadfalvi 1999c; Boleratzky 2007. 25–28.; Szabadfalvi 2009; Boleratzky 2009; Révész (szerk.) 2014. (Különösen: Szabadfalvi József: A jogfilozófus Szabó József, 53–61.; Ruzsoly József: Szabó József professzor emlékezete, 107–112.; Nagy J. Endre: Szabó József életútinterjú, 113–145.; Révész Béla: „Az élőhalott értelmiség nemzedéke”. Mozzanatok Szabó József és Bibó István közös történetéből, 147–173.); Szabó M. 2015. 483–485.

Amikor az újságok azt írták, hogy nekem nem kell Kolozsvárra mennem, Buza úr (aki ekkor a kar dékánja volt) leállította Szabó József habilitációs eljárását, és nyíltan a következő alternatíva elé állított: vagy velük megyek Kolozsvárra, vagy mondjak le Szabó habilitációjáról. Ez volt a pszichikai kényszer, ami eldöntötte, hogy Kolozsvárra megyek.”⁵⁴ Bizonyára nem véletlen, hogy mind Szabó, mind pedig Bibó esetében a benyújtott szakirodalmi publikációk értékelését tartalmazó „véleményes jelentést” a kari tanács felkérése alapján Horváth Barna és Buza László készítette el. A sikeres habilitációt követően 1941-től mindkettőjüket Kolozsvárra nevezték ki magántanárnak. Míg Bibó munkásságában az ezt követő években a jogtudománytól, illetve a jogbölcselettől való lassú elszakadás tanúi lehetünk, addig Szabó esetében termékeny alkotóévek következtek.

A magántanári címmel járó teendőiknek mindketten igen nagy kedvvel, a fővárosból lejárva tettek eleget. Bibó az 1941/42-es tanév második szemeszterében „A XX. század jogbölcselete”,⁵⁵ illetve az 1943/44-es tanév második felében „A jogforrások és a társadalmi hatalom többségének (pluralitásának) elmélete és az államhatalmak elválasztása” címmel hirdetett meg magántanári előadásokat. Utóbbi előadás-sorozat már jelzi a közjog, a politikatudomány, ezen belül a demokrácia, az államhatalmi ágak megosztása, illetve az aktuálpolitika kérdései iránti fokozódó érdeklődését. Témánk szempontjából érdekes jogbölcseleti előadásaiiban az elmúlt századforduló és a 20. század első harmadának jogelméleti gondolkodását kívánta a joghallgatóknak bemutatni. A hátramaradt kézirat arra enged következtetni, hogy Bibó a szűk két évvel korábban megtartott magántanári próbaelőadásán elmondottakat igyekezett ezúttal részletesebben az érdeklődők számára kifejteni.⁵⁶ Sajnálatos módon az egyébként is töredékes előadásszöveg gondolatmenete Stammler, Kelsen, Somló és Moór – ahogyan fogalmaz – „normatív pozitivisták” jogszemléletének vázlatos bemutatását követően megtörik, s így azt sem tudhatjuk, hogy a Bibó szerint ekkoriban új fejleménynek tekintett, a habilitációs előadása egyik zárógondolataként említett természetjogi gondolkodás megújulásának milyen jövőt jósolt.

Szabó magántanári minőségben tartott kurzusairól nem áll adat rendelkezésre, ugyanakkor egy kései interjúja szerint Horváth rendszeresen megosztotta vele a joghallgatóknak szóló jogbölcselet előadásokat.⁵⁷ A magyar jogfilozófiai gondolkodás fejlődéstörténete szempontjából Szabó kolozsvári magántanári éveiben megjelent művei a neokantiánus jogszemlélet meghaladására tett kísérlet szempontjából jelentősnek tekinthetők. Ezekben az években közzétett munkáinak a legfőbb

54 Horváth 1993. 78.

55 Az előadások gépelt jegyzeteit az MTA Könyvtár Kézirattára őrizte meg számunkra. Vö. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára Ms 5116/11, 1–83. Nyomtatásban közreadva: Dénes (szerk.) 2004. (Ismertetésként lásd: Szabadfalvi 2004.)

56 Vö. Bibó 1992.

57 Lásd Nagy J. E. 2014. 119.

törekvése az volt, hogy az 1938-ban megjelent *A jog alapjai* című könyvében⁵⁸ fölvázolt jogfelfogását részleteiben is kibontsa, illetve tovább finomítsa, ezáltal megteremtve a jog fogalmának „újrealista” koncepcióját.⁵⁹ Ebből a szempontból legfontosabb írása az 1941-ben megjelent *A jogászai gondolkodás bölcselete* című műve, melyben kísérletet tesz annak bemutatására, hogy miképpen befolyásolja a jog(ász)i gondolkodást a jog létének és érvényesülésének alapjait meghatározó „emberi alanyiség”.⁶⁰ A jogászai döntést álláspontja szerint valójában „pszichológiai momentumok” befolyásolják, s a döntés „a premisszában rejlő alogikus, irracionális fogalmak és ténykérdések” értelmezésén nyugszik.⁶¹ Részletesen szól számos jogi gondolkodó illúziójáról, a jog logikai zártságába vetett hitről, illetve a jog logizáló felfogásának következményeként a jogbiztonságba vetett illúzió kialakulásáról. Itt az amerikai jogi realizmus legjelentősebb alakjai közül Jerome Frank, Edward Robinson, Thurmann Arnold gondolatait idézve veszi górcső alá a hibás logikai jogszemlélet által életre keltett emberi ragaszkodást a jogbiztonsághoz. Felfogása szerint a jog nem a tapasztalati valóság része, hanem valójában szimbólum, amely jelképez valamit, de önmagában nem jelent semmit. A jogról alkotott képünk – miként írja – az emberi tudatban bír jelentéssel, így a jog gyökereinek a megértéséhez is „az alanyiség talajának” mélyebb, tudatalatti rétegeibe kell ereszkedni. A jogászai gondolkodás lényege tehát „az a csodálatos alogikus, irracionális képesség, amit általában judíciumnak szoktak nevezni”.⁶² Szabó sorait olvasva az amerikai jogi realizmus szellemisége nyilvánvalóvá válik, s az óvatlan olvasó akár azt is képzelhetné, hogy Jerome Frank szöveget olvas. Ekkoriban, az 1940-es évek elején, ez a fajta gondolatiság a magyar jogbölcseleti irodalomban mindenképpen kivételes. Szabóról talán még inkább elmondható az, amit Horváth Barna jogszemléletének méltatásakor szoktak megállapítani, hogy a klasszikus neokantiánus kérdésfölvetések megválaszolásában az amerikai jogi realizmusra jellemző, sajátos pragmatista magyarázatokat fogalmaz meg. Ezzel lehetőséget teremt két jogi kultúra termékeny egymásra hatásának, fölszámolva ezzel a hazai jogbölcseleti gondolkodásban korábban tapasztalható egyoldalú orientációt.

Az 1942-ben megjelent *Hol az igazság?* című, terjedelmes tanulmányában a bíró „igazságkereső” jogalkalmazó tevékenységének elemzésén keresztül folytatja korábban megkezdett vizsgálódásait.⁶³ Művének alcíme („A bíró lélektani problémái”) jól mutatja, hogy az elmúlt századfordulót követően a jogtudományra alapvető hatást gyakorló mélylélektan kutatási eredményei Szabót is élenként foglalkoztatták. Hasonlóan előző írásaihoz, az angolszász jogtudományban bevett

58 Szabó J. 1938.

59 Szabó József saját jogfelfogására ezt a meghatározást az 1948-ban megjelent írásának címében használta először. Vö. Szabó J. 1948.

60 Szabó J. 1941.

61 Szabó J. 1941. 25–26.

62 Szabó J. 1941. 67.

63 Szabó J. 1942a.

módszert követve, számos jogeset és azokhoz kapcsolódó bírói döntés elemzésén keresztül vizsgálja a bírói döntéshozatal folyamatát. Szubjektív ismeretelméleti felfogásából adódóan nem meglepő az a végső megállapítása, mely szerint „az ítélő munka nem folyhat le másutt, mint a bíró lelkében”, hiszen az igazság – mint fogalmaz – „bennünk” van. Végső konklúzióként megállapítja, hogy „az igazság kérdése... nem jogi, nem logikai, nem etikai, nem metafizikai, hanem mélylélektani probléma”.⁶⁴ Valójában nem Szabón és kortársain múlt, hogy a második világháborút követően a neokantiánus jogfilozófia megújításán fáradozó, illetve azon túllépni kívánó jogtudós nemzedék nem tudta vállalt feladatát teljesíteni. Valójában innentől számíthatjuk a magyar polgári jogbölcseleti gondolkodás folytonosságának a megszakadását.⁶⁵

Epilógus. A kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem és annak Jog- és Államtudományi Kara második világháború utáni ellehetetlenülése egybeesik a magyar jogbölcseleti gondolkodás addigi fejlődési pályáivének megtörésével. Az egyetem alapítását követően az első világháború végéig tartó szűk fél évszázad, majd a második világháború alatti ötven hónap során Kolozsvárhoz, illetve az egyetemhez – tanárként, diákként vagy akár mindkét minőségben – a korszak első számú jogbölcselei kötődtek, akiknek a munkássága révén nemzetközi mércével mérhető eredmények, művek születtek. A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetébe Kolozsvár és egyeteme örökre beírta a nevét.

Irodalom

- Bibó, I. 1992. A jogelmélet fő kérdései tegnap és ma. (Bibó István magántanári próbaelőadása, 1940. június 13.) Sajtó alá rendezte és közölte: Ruszoly József egyetemi tanár. *Jogtudományi Közlöny*, 3–4. 89–95.
- Boleraczky, L. 2007. *Életformálók*. FÉBÉ, Budapest.
- Boleraczky, L. 2009. Száz éve született Szabó József. *Iustum – Aequum – Salutare* 2. 219–224.
- Cs. Kiss, L. 2001. Szabadság és kényszer (Horváth Barna szellemi pályája). In: Horváth B.: *Angol jogelmélet*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 569–611.
- Cs. Kiss, L. 2006. Horváth Barna. In: Hamza G.–Siklósi I. (szerk.): *Magyar jogtudósok*. III. köt. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 209–227.

64 Szabó J. 1942a. 50.

65 Szabó József további – a vizsgált időszakban megjelent – jogbölcseleti tárgyú írásai: Szabó J. 1942a; Szabó J. 1943a. Emellett több tanulmánnyal felérő recenziót is közzétett ebben az időszakban, bemutatva a korabeli európai jogfilozófiai törekvések legújabb eredményeit: Vö. Szabó J. 1942c; Szabó J. 1942d; Szabó J. 1943b.

- Dénes, I. Z. (szerk.) 2004. *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Falus, K. 1999. *Fejezetek a magyar jogfilozófiai gondolkodás történetéből*. Pulszky, Pikler és Somló jogpozitivizmusa. Kandidátusi értekezés. (Kézirat) Budapest.
- Finkey, F. 1908. *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. I. köt. Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Funke, A. 2004. *Allgemeine Rechtslehre als juristische Strukturtheorie. Entwicklung und gegenwärtige Bedeutung der Rechtstheorie um 1900*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- Funke, A. 2012. Felix Somló's Legal Philosophy: Content, Critique, Counterparts. In: Melkevik, Bjarne (ed.) *Standing Tall: Hommages? Csaba Varga*. Pázmány Press, Budapest, 55–166.
- Funke, A.–Sólyom, P. (Hrsg.) 2013. *Verzweifelt objektiv: Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873–1920)*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien.
- H. Szilágyi, I. 1995a. Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében. In: Loss S.–Szabadfalvi J.–Szabó M.–H. Szilágyi I.–Zódi Zs.: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 211–266.
- H. Szilágyi, I. 1995b. Etika, jog, politika. Bibó István (1911–1979). In: Loss S.–Szabadfalvi J.–Szabó M.–H. Szilágyi I.–Zódi Zs.: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 267–310.
- H. Szilágyi, I. 2010. Horváth Barna géniusza. In: H. Szilágyi I. *Jog – irodalom*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Összehasonlító Jogi Intézet, Szeged, 33–88.
- Horváth, B. 1923. Az új magyar jogfilozófia. *Keresztény Politika*, 3. 152–156.
- Horváth, B. 1930–31. Die ungarische Rechtsphilosophie. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 1. 37–85.
- Horváth, B. 1941a. A jogszociológia útján. *Társadalomtudomány*, 1. 43–74.
- Horváth, B. 1941b. Kolozsvári jogászok. *Társadalomtudomány*, 1. 111–115.
- Horváth, B. 1942a. A láthatatlan ember. *Délvidéki Szemle*, 6. 226–233.
- Horváth, B. 1942b. Népszerű szociológia: Munkások számára tartott előadás nyomán. *Szociális Szemle*, 1–3. 4–12.
- Horváth, B. 1942c. *A közvélemény vizsgálata / Die Untersuchung der öffentlichen Meinung / The Examination of Public Opinion*. Universitatis Francisco-Josephina. Acta Juridica-Politica 8. Kolozsvár.
- Horváth, B. 1942d. *A géniusz pere. Sokrates – Johanna*. Universitatis Francisco-Josephina Kolozsvár. Acta Juridico-Politica 3. Kolozsvár.
- Horváth, B. 1942e. Der Rechtsstreit des Genius: I. Sokrates; II. Johanna: a) Der Tatbestand, b) Das Verfahren. *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 1. 126–162.; 2–3. 295–342.; 4–5. 395–460.

- Horváth, B. 1943a. Prolegomena zur Soziologie. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* „Ungarn-Heft”. 50–67.
- Horváth, B. 1943b. *Angol jogelmélet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Horváth, B. 1952. Julius Moór (1888–1950). *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, 4. 385–392.
- Horváth, B. 1993. *Forradalom és alkotmány (Önéletrajz 1944–45-től)*. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
- Huszár, T. 1986. Bibó István – a gondolkodó, a politikus. In: Bibó I.: *Válogatott tanulmányok*. III. köt. (1971–1979). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 385–534.
- Kaufman, F. 1924. *Die Kriterien des Rechts. Eine Untersuchung über die Prinzipien der juristischen Methodenlehre*. Tübingen.
- Kenedi, J. 1981 Bibó István életrajzi adatai. In: *Bibó István összegyűjtött munkái*. IV. köt. (Sajtó alá rendezte: Kemény István és Sárközi Mátyás). Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1283–1289.
- Kiss, M.–Nagy, E. [1903] *Mór és Nagy Ernő véleményes jelentése Somló Bódog magántanári képesítése tárgyában* M. Polgár Ny., Kolozsvár.
- Kostyákné Vass, Á.–Pethő, S. 1990. Az evolucionista etikától a transzcendentális normativizmusig. In: Csikós E.–Lakatos L.–Veres I. (szerk.): *A van és a kell világa. Fejezetek a magyar etika történetéből*. Miskolc. 109–135.
- Kovács, G. 2004. Elszigeteltség és nyitottság dinamikája két tudóssors tükrében. Horváth Barna és Bibó István tudományos pályafutása. In: Mester B.–Percz L. (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás*. Áron Kiadó, Budapest, 392–418.
- Kovács, G. (szerk.) 2012. *Diszkrimináció. Emancipáció – Asszimiláció. Diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Kuncz, I. 1899. *Szabkírálat a dr. Somló Bódog által a magántanári képesítés céljából benyújtott dolgozatok tárgyában*. Kolozsvár, 1899. (OSZK III. Hung. 1.959)
- Kupa, L. 1998. Somló Bódog. *JURA. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja*, 1. 43–48.
- Litván, GY. 1973. Egy magyar tudós tragikus pályája a század elején. Somló Bódog (1873–1920). *Valóság*, 8. 32–42.
- Litván, GY. 1977. Somló Bódog munkássága. *Szociológia*, 4. 503–507.
- Moór, GY. 1911a. *Stammler „Helyes jogról szóló tana”*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 25. füz. Budapest.
- Moór, GY. 1911b. A jog fogalma és az anarchizmus problémája Stammler jogphilosophiájában. *Athenaeum*, 4. 1–35.
- Moór, GY. 1912. A társadalom fogalmáról. Stammler idevágó tanításainak kritikája. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 3–4. 25–38.

- Moór, GY. 1914. Die Reform des ungarischen Schwurgerichtes. *Der Rechtsgang*, 2. 142–204.
- Moór, GY. 1921. Somló Bódog. *Társadalomtudomány*, 1. 17–40.
- Moór, J. 1926. Vorwort des Herausgebers. In: Somló F.: *Gedanken zu einer Ersten Philosophie*. Walter und Gruyter & Co., Berlin–Leipzig, 3–17.
- Nagy, E. (é. n.) *Interjú dr. Szabó Józseffel*. (Kézirat) ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ Könyvtára, Budapest.
- Nagy, E. 1981. Erény és tudomány. Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról. *Világosság*, 12. 764–772.
- Nagy, E. 1985. Bevezetés Horváth Barna: *Demokrácia és jog* című tanulmányához. *Medvetánc*, 2–3. 295–303.
- Nagy, E. 1986. Sein, Geltung in der Geschichte der ungarischen Rechtsphilosophie (1897–1935). In: Varga, Cs.–Weinberger, O. (Hrsg.): *Rechtsgeltung. Ergebnisse des ungarisch-österreichischen Symposiums des Internationalen Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie 1985*. Stuttgart, 59–66.
- Nagy, E. 1993. Elhajló pályaképek (Bibó és Horváth Barna). In: Dénes I. Z. (szerk.) *A hatalom humanizálása*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 84–90.
- Nagy J. E. 2014. Szabó József életútinterjú. In: Révész B. (szerk.) *„Most megint Európában vagyunk...” Szabó József emlékkönyv*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 113–139.
- Paczolay, P. 1989. Moór Gyula jogfilozófiája. *Jogtudományi Közlöny*, 10, 505–512.
- Percz, L. 1998. A belátásos elmélettől a mezőelméletig. A magyar jogfilozófia fél évszázada: Pikler, Somló, Moór, Horváth. *Századvég*, Új folyam 10. 73–94.
- Révész, B. (szerk.) 2014. *„Most megint Európában vagyunk...” Szabó József emlékkönyv*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.
- Ruszoly, J. 1992. Bibó István a szegedi jogi karon. *Jogtudományi Közlöny*, 3–4. 95–111.
- Ruszoly, J. 1993. Egy élet a jog és az ész szolgálatában. Búcsú Szabó József professzortól. In: Szabó J. *Ki a káoszból, vissza Európába. Életrajzi, jogbölcseleti, alkotmányjogi és jogpublicisztikai írások*. Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 199–204.
- Samu, M.–Szilágyi, P. 1985. Az állam- és jogelmélet oktatásának története egyetemünkön. In: Horváth P. (szerk.) *Az Állam- és Jogtudományi Kar szerepe a magyar jogtudomány fejlődésében*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 313–392.
- Sándor, P. 1973. *A magyar filozófia története*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Schilling, F. A. 1869. *A természetjog vagy bölcsészeti jogtudomány kézikönyve. Összehasonlító tekintettel a tételes jog intézkedéseire*. (Ford.: Werner Rudolf) Franklin Társulat, Pest.
- Schweitzer, G.–Halász, I. 2010. Peregrináció Germániában. Somló Bódog a lipcsei és a heidelbergi egyetemen (1896–1897). *Jogtudományi Közlöny*, 6. 286–297.

- Seres, L. 1970. Pozitivistá társadalombölcselet Magyarországon. Somló Bódog halálának 50. évfordulójára. *Magyar Filozófiai Szemle*, 5. 936–954.
- Solt, K. 1994. Moór Gyula jogfilozófiájáról. *Holmi*, 12. 1850–1862.
- Somló, B. 1898. *A nemzetközi jog bölcseletének alapelvei*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Somló, B. 1903. *Állami beavatkozás és individualizmus*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Somló, B. 1906. *Jogbölcseleti előadásai*. Első füzet (Kézirat gyanánt) Kolozsvár.
- Somló, B. 1909–1910. Massstäbe zur Bewertung des Rechts. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 508–522., 589–591.
- Somló, B. 1910a. A jog értékmérői. *Husadik Század*, 7. 1–14.
- Somló, B. 1910b. Kauzális vagy normatív etika? In: *Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születése napjára*. Franklin-Társulat, Budapest, 125–130.
- Somló, B. 1910c. A helyes jog. *Husadik Század*, 3. 390–395.
- Somló, B. 1910d. Újból a helyes jogról és egy helytelen cikkről. *Husadik Század*, 11. 334–346.
- Somló, B. 1910/11. Das Verhältnis von Soziologie und Rechtsphilosophie, insbesondere die Förderung der Rechtsphilosophie durch die Soziologie. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 4. 563–569.
- Somló, B. 1911a. Még egyszer a helyes jogról. *Husadik Század*, 1. 71–73.
- Somló, B. 1911b. Az érték problémája. *Athenaeum*, 2. 84–113., 3. 37–66.
- Somló, B. 1912. Das Wertproblem. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 145, 129–158., 146. 64–100.
- Somló, B. 1912–13. A helyes jog elméletéről. *Erdélyi Múzeum-egyesület Jog- és Társadalomtudományi Kiadványai* 5, 196–203.
- Somló, B. 1914. A szokásjog. In: *Emlékkönyv Farkas Lajos tanárságának negyvenötödik éve alkalmából*. Stein János Egyetemi Könyvkereskedése, Kolozsvár, 339–369.
- Somló, B. 1917. *Juristische Grundlehre*. Verlag von Felix Meiner, Leipzig.
- Somló, B. 1920. *Jogbölcselet. Somló Bódog egyetemi ny. r. tanár Jogi Alaptan című műve nyomán*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Somló Bódog [nekrológ] 1920. *Jogtudományi Közlöny*, 20. 158.
- Somló, B. 1926. *Gedanken zu einer Ersten Philosophie*. [Herausgegeben von Julius Moór] Berlin–Leipzig.
- Somló, B. 1981. A szociológia és a jogfilozófia viszonya és különösen a jogfilozófia támogatása a szociológia által. In: Varga Cs. (szerk.) *Jog és filozófia. Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 179–183.
- Somló, B. 1995. *Jogbölcselet. A Juristische Grundlehre kivonata*. (Szerkesztette és a szöveget gondozta: Takács Péter) Bíbor Kiadó, Miskolc.

- Somló, B. 1999. *Értékfilozófiai írások*. (A kötetet szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta: Szegő Katalin) Pro Philosophia Kiadó – JATE BTK Filozófiai Tanszék – JATE Társadalomelméleti Gyűjtemény, Kolozsvár–Szeged.
- Szabadsfalvi, J. 1989. Moór Gyula pályakezdése (1906–1918). *Jogtudományi Közlemény*, 10. 497–504.
- Szabadsfalvi, J. 1994a. Vonzások és taszítások. Moór Gyula és Horváth Barna kapcsolata. *Magyar Jog*, 11. 654–660.
- Szabadsfalvi, J. 1994b. *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Osiris–Századvég, Budapest.
- Szabadsfalvi, J. 1995a. Törekvések egy jogfilozófiai szintézisre. Moór Gyula jogbölcselete. In: Loss S.–Szabadsfalvi J.–Szabó M.–H. Szilágyi I.–Zódi Zs.: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 143–210.
- Szabadsfalvi, J. 1995b. „Coactus tamen volui!” – Bibó István jogbölcseleti munkássága. *Forrás*, 12. 13–21.
- Szabadsfalvi, J. 1996. Egy jogfilozófusnak indult pálya története – Bibó István pályakezdése. *Magyar Tudomány*, 3. 361–368.
- Szabadsfalvi, J. 1998. Egy derékba tört életmű margójára: Szabó József jogbölcseleti munkássága. *Jogtudományi Közlemény*, 12. 493–504.
- Szabadsfalvi, J. 1999a. Wesen und Problematik der Rechtsphilosophie. Die Rechtsphilosophie von Gyula Moór. *Rechtstheorie*, 1. 329–353.
- Szabadsfalvi, J. 1999b. Bibó István és a szegedi iskola. In: Dénes I. Z. (szerk.) *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Osiris Kiadó, Budapest, 125–152.
- Szabadsfalvi, J. 1999c. Egy európai jogtudós emlékezete. In: Szabó J.: *A jogbölcselet vonzásában. Válogatott tanulmányok*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 197–213.
- Szabadsfalvi, J. 2001. *Moór Gyula*. (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést írta: Szabadsfalvi József) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Szabadsfalvi, J. 2002. Bibó István helye a XX. századi magyar jogbölcseletben. *Debreceni Szemle*, 1. 29–36.
- Szabadsfalvi, J. 2003. Egy „európai értelmiségi jelenség” – Horváth Barna emlékezete. *Magyar Jog*, 11. 641–648.
- Szabadsfalvi, J. 2004. A legnagyobb demokrata gondolatai. Bibó István egyetemi előadásai kötetben. *Szeged*, 5. 44–45.
- Szabadsfalvi, J. 2006. A neokantiánus fordulat beteljesedése a magyar jogi gondolkodásban. Vázlat Somló Bódog jogbölcseleti életművéről. In: *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis* VI. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 227–241.
- Szabadsfalvi, J. 2009. Hol az igazság? (Száz éve született Szabó József jogászprofesszor) *Szeged (Várostörténet, kulturális és közéleti magazin)*, 6. 22–24.

- Szabadfalvi, J. 2010 Bódog Somló – The „Representative Man” of Hungarian Legal Philosophy. In: Pokrovac, Z. (Hrsg.) *Rechtswissenschaft in Osteuropa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert.* (Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers 5.) Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 375–389.
- Szabadfalvi, J. 2011. Bibó István szegedi évei. *Forvm. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 2. 157–168.
- Szabadfalvi, J. 2014a. Somló Bódog (1873–1920). In: Hamza, G. (szerk.) *Magyar Jogtudósok.* IV. köt. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 53–67.
- Szabadfalvi, J. 2014b. *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megeremtésére a 20. század első felében.* Gondolat Kiadó.
- Szabadfalvi, J. 2014c. Egy „ideárealista” jogtudós – Finkey Ferenc jogbölcseleti munkássága. In: Elek B.–Háger T.–Tóth A. N. (szerk.) *Igazság, ideál és valóság. Tanulmányok Kardos Sándor 65. születésnapja tiszteletére.* Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszék, Debrecen, 326–333.
- Szabó, I. 1955. *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szabó, J. 1938. *A jog alapjai. Különös tekintettel a nemzetközi jogra.* Magyar Társadalomtudományi Társulat, Budapest.
- Szabó, J. 1941. *A jogászai gondolkodás bölcselete.* Acta Universitatis Szegediensis. Sectio: Juridica-Politica. Tom. XVI. Fasc. 2. Szeged.
- Szabó, J. 1942a. Hol az igazság? (A bíró lélektani problémái.) *Társadalomtudomány*, 1. 1–55.
- Szabó, J. 1942b. A jogtudomány helye az emberi gondolkodásban. *Szellem és Élet*, 4. 214–229.
- Szabó, J. 1942c. Vojtech Tuka: Die Rechtssysteme. *Társadalomtudomány*, 2. 297–304.
- Szabó, J. 1942d. Egy új jogelmélet. *Szellem és Élet*, 2. 80–89.
- Szabó, J. 1943a. Wahrheit, Wert und Symbol im Rechte. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie „Ungarn-Heft”*. 101–121.
- Szabó, J. 1943b. Kelsen, Hans: Law and Peace in international relation. *Társadalomtudomány*, 4–5. 521–531.
- Szabó, J. 1948. Der Rechtsbegriff in einer neurealistischen Beleuchtung. *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, 3. 291–311.
- Szabó, J. 1989. Moór Gyula emlékezete (1888–1950). *Polisz*, 3. 17–21.
- Szabó, J. 1993. Negyven év. In: Szabó J.: *Ki a kaószból, vissza Európába. Életrajzi, jogbölcseleti, alkotmányjogi és jogpublicisztikai írások.* Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 13–48.
- Szabó, M. 2015. Jogelmélet és jogszociológia. In: Jakab, A.–Menyhárd, A. (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal.* HVG-orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 451–542.

- Szájer, J. 1985. Somló Bódog tudományelméleti és jogi tanaiból. *Századvég*, 1. 95–114.
- Szájer, J.–Tóth, Á. (szerk.) 1988. *Moór Gyula 1888–1950*. ELTE Jogász Társadalomtudományi Szakkollégium, Budapest.
- Szegő, K. 1994. Somló Bódog értékelmélete. *Magyar Filozófiai Szemle*, 3–4. 343–364.
- Szegő, K. 1999. Somló Bódog értékelmélete. In: Somló, B. *Értékfilozófiai írások*. (A kötetet szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta: Szegő Katalin) Pro Philosophia Kiadó – JATE BTK Filozófiai Tanszék – JATE Társadalomelméleti Gyűjtemény, Kolozsvár–Szeged, 10–37.
- Szegvári, K. 2004. Somló Bódog jogelméleti munkássága. (A kézirat eredetileg 1952–1953-ban készült) *Jogelméleti Szemle*, 4. (<http://jesz.ajk.elte.hu/szegvari20.html>)
- Varga, Cs. 1980. Somló Bódog esete a pécsi jogakadémiával. *Jogtudományi Közlemény*, 8. 543–546.
- Varga, Cs. 1981 *A jog helye Lukács György világképében*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Varga, Cs. 1995 (Sajtó alá rendezte) *Aus dem Nachlass von Julius Moór / Moór Gyula hagyatékából*. Budapest.
- Werner, R. 1875, 1881², 1892³, 1900⁴, 1903⁵. *A bölcsészeti jogtudomány történelme. Kiegészítésként Schilling természetjogi művéhez*. Franklin Társulat, Budapest.
- Werner, R. 1899. *Véleményes jelentése Dr. Werner Rezső ny. r. tanárnak Dr. Somló Bódog úr habilit. értekezése tárgyában*. (OSZK III. Hung. 1.959)
- Zódi, Zs. 1995. Erény és tudomány. Somló Bódog állam- és jogbölcseleti munkássága. In: Loss S.–Szabadfalvi J.–Szabó M.–H. Szilágyi I.–Zódi Zs.: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc. 63–141.
- Zsidai, Á. 1989. Tény és érték (Moór Gyula és Horváth Barna jogfilozófiai vitája). *Jogtudományi Közlemény*, 10. 513–519.
- Zsidai, Á. 2008a. *A tiszta jogszociológia. Horváth Barna szinoptikus jogelmélete*. Szent István Társulat, Budapest.
- Zsidai, Á. 2008b. *Jogbölcseleti torzó. Bibó István jogelméletének rekonstrukciója*. Szent István Társulat, Budapest.
- Zsidai, Á. 2013. Coactus tanem volui. *Világosság* (tavasz-nyár). 179–194.